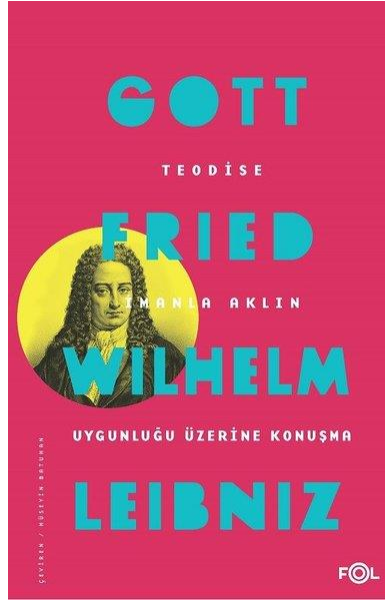


Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma [Essais De Théodicée/Discours Sur La Conformité De La Foi Avec La Raison], Gottfried Wilhelm Leibniz, Çeviri: Hüseyin Batuhan, Fol Yayıncılık, 2019, 141 sh.

Doç. Dr. Muhamet Aydın*

Geliř Tarihi/Received: 16.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 31.12.2024



Öz: Teodise ya da kötülük sorunu ilahiyatla felsefenin ortak ilgisine konu olmuştur. Yine iman akdinin akılla uygunluğu, ilişkisi ya da ilişkisizliği de aynı şekilde ilgili disiplinlerde ele alınmıştır. Çözömlere bakıldığında fideist bir yaklaşımla imanın akılla ilişkisinin olmayacağını savunanlar olduğu kadar imanla aklı

* Gümüřhane Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Temel İşlam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı, e-mail: maydin@gumushane.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0099-9024>.

ilişkilendirip bu iki kavramı alternatif değil de birbirini tamamlayan parçalar şeklinde takdim eden yaklaşımlar da mevcuttur. Leibniz de ikinci yaklaşıma yakın duranlardan birisidir. Ayrıca kendisinin Hıristiyan kültür çevresinde ve hinterlandında yetişen birisi olduğu hatırlandığında, söz konusu kültür çevresinde yetişen bir kişinin imanla aklın uygunluğu tezini savunması kayda değer görülmelidir. Bu çalışmada yazarın akılla imanın uygunluğuna dair tespitlerinin tutarlılığı ve anlamlılığı ele alınıp değerlendirilecektir. Leibniz'in eserinde fazla sayıda teolog, filozof, felsefi ekol ve eserlere atıflar dikkat çekmektedir. Bu, yazarın literatürü ve üzerinde yürütülen tartışmaları iyi takip ettiğini göstermektedir. Eserde yer verilen kimi tartışmaların bizim geleneğimizde de yürütüldüğü hatırlandığında diğer kültürlerde de benzer konuların ele alındığı ve tartışıldığı anlaşılmaktadır. Leibniz'in yaklaşımlarına bakıldığında kimi zaman fideist kimi zaman agnostik ve kimi zaman da rasyonal tutum takındığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Leibniz, Kötülük Sorunu, Allah, İman, Akıl.

Abstract

Theodicy or the problem of evil has been a subject of common interest between theology and philosophy. Again, the compatibility, relationship or lack of relationship of the covenant of faith with reason has been addressed in the same way in related disciplines. When we look at the analyses, there are those who argue that faith has no relationship with reason with a fideist approach, as well as approaches that associate faith with reason and present these two concepts as complementary parts rather than alternatives. Leibniz is one of those who are close to the second approach. In addition, when we remember that he was raised in a Christian cultural environment and hinterland, it should be noted that a person who was raised in the mentioned cultural environment defends the thesis of the compatibility of faith with reason. In this study, the consistency and significance of the author's findings regarding the compatibility of reason with faith will be discussed and evaluated. The references to numerous theologians, philosophers, philosophical schools and works in Leibniz's work are striking. This shows that the author follows the literature and the discussions carried out on it well. When we remember that some of the discussions in the work were also carried out in our tradition, it is understood that similar issues were discussed and addressed in other cultures. When we look at Leibniz's approaches, we see that he sometimes adopted a fideist, sometimes an agnostic and sometimes a rational attitude.

Keywords: Leibniz, Teodise, God, Faith, Raison.

Kötülük sorunu ya da din felsefesi literatüründeki yaygın kullanımıyla teodise konusu, insanlığın gündemini daima meşgul etmiştir. Konu, kapsamı ve çağrışımlarıyla birlikte tek bir disiplininin sınırlarını aşmaktadır. Kötülük sorunu, teizmin de ateizmin de üstünde olması hasebiyle, kapsayıcı bir yaklaşım ve geniş bir perspektifle ele alınması gereken bir problemidir. Hatta ateistler açısından bakıldığında bu konuyu kendi argümanlarına destek sağlayan bir aparat gibi kullandıkları söylenebilirken; teistlerin ise bir tür savunmacı bir anlayışa sürüklendikleri görülmektedir. Bu konunun tüm insanlığı ve varlığı ilgilendirmesi sebebiyle kanımca teizmi de ateizmi de aşan bir bakış açısıyla irdelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Wilhelm Leibniz, teodiseye dair çalışmasında¹ dile getirdiği sorunsallarla ve çözümlenmeleriyle üzerinde durulmayı hak eden bir düşündürüdür. Nitekim Metin Özdemir'e göre metafiziki kötülükler konusunda son derece olumlu bir çıkış yapan Augustinus, ahlaki kötülükler konusunda tam bir determinizme sapanmıştır. Ancak Aquinos'lu Thomas onun bu hatasını fark eder ve düzeltir. Bu çizgi Leibniz'le birlikte iyice olgunlaşarak zirve noktasına ulaşır. İlk defa teodise kavramını gündeme getirerek ilahi adaletin savunuculuğunu üstlenen Leibniz, daha önce Gazzâlî'nin ve ondan sonra da Thomas'ın ortaya attığı bir düşünceyi, cesaretle ve ısrarla şöyle savunur: “*Bu dünya, mümkün dünyaların en iyisidir.*” Tanrı elinden geleni yapmış ve mümkün olan en iyi dünyayı yaratmıştır. Gazzâlî'nin ilahi cömertliğin bir gereği olarak gördüğü böyle bir dünya, Leibniz'e göre ilahi mükemmelliğin bir gereğidir. Çünkü daha az kemalle eylemde bulunmak, kemalsiz eylemde bulunmak anlamına gelir bu ise mükemmellekle bağdaşmaz. Bunun, Tanrı'nın kudretini sınırladığı endişesini taşımak yersizdir. Zira ona göre en yüce hürriyet, en yüce akla göre hareket etmektir. Bu bakımdan Tanrı övgüye layık olmayan hiçbir eylemde bulunmaz. O, adeta İslam Kelâmı'ndaki Mu'tezilî ekolün görüşlerini felsefi bir dille seslendirir.² Diğer yandan Mehmet Aydın'a göre Leibniz'in Théodicéesi, insanlık tarihinin gergin ve bunalımlı dönemlerinde çok iyimser görünebilir. Fakat bu teodisenin ana iddiasının hala ayakta olduğunu kabul ediyoruz. Böyle bir imkân, bu dünyanın “yaratılması mümkün olan

¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batuhan, (Ankara: Fol Yayıncılık, 2019).

² Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001), 318.

dünyaların en iyisi olduğu” görüşünü savunmamıza engel olmaz. Eğer şu veya bu derecede kötülüğün bulunması, dünyanın “mümkün olan en iyi dünya” olduğu görüşüyle çatışmıyorsa ve hatta böyle bir dünya için belli oranda kötülüğün varlığı kaçınılmaz ise, bu takdirde “dünyada kötülük vardır” ve “dünya mutlak anlamda iyi olan bir yaratıcının yönetimi altındadır” iddiaları mantiken bir arada bulunabilir.³

Leibniz eserini iki bölümden oluşturmuştur. Önsöz kısmında yazar, öz dindarlık hakkında eleştirilerde ve bazı önemli çıkarımlarda bulunmaktadır. Eleştirisi şöyledir: İnsanların çoğunluğunda sofuluğun/bağlılığın her zaman dinin şekilsel tarafına bağlanmak tarzında kendini gösterdiği herkesçe bilinen bir hakikattir. Öz dindarlık yani bilgi/nur ve erdem, asla kalabalığa nasip olmamıştır. Bunun böyle olmasına şaşmamalı, çünkü zayıf bir varlık olan insan için bundan daha doğal bir şey olamaz. Görünüş daha ilk bakışta bizi kendine çeker, oysaki içe bağlı şeyler öyle değme kişinin harcı olmayan bir incelemeyi gerektirir. “Bağlılığın birtakım şekil ve törenlerle boğuluyor olması; tanrısal nurun kişisel inançların gölgesinde kaybolması sık sık rastladığımız bir olaydır.”⁴ Diğer taraftan gerçek dindarlığın tanımı ise yazara göre şöyledir: Gerçek dindarlık ve hatta gerçek mutluluk ancak Tanrı’yı sevmekle mümkündür. Ancak bu sevgi, ateşini kalpten, nurunu akıldan alan bir sevgi olmalıdır. İşte Tanrı’yı bu şekilde sevebilirsek, yaptığımız iyi işlerden özel bir haz duyarız ve bu haz, erdemimizin anlamını daha iyi belirtir. Bu sevgi, her şeyin merkezi olarak Tanrı’yı görür ve adeta insani olanı tanrısal olana taşır.

Leibniz, insan aklının içinden çıkamadığı iki labirentten söz eder. Bunların ilki özgürlük ve zorunluluk meselesi ve özellikle kötülüğün doğuşunda ve kaynağında bu iki kavramın oynadığı rolle ilgilidir. Diğeri ise süreklilik ve bu sürekliliğin elemanları gibi görünen bölünmezler tartışmasıdır. Buna sonsuz probleminin incelenmesini de eklemek gerekir. Zorunluluk konusunda yazarın ahlaki itirazlarda bulunduğu şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Zorunluluk, hareketlerimize ahlaklılığı kazandıran seçme özgürlüğünü ortadan kaldırmaktadır. Çünkü sırf zorunlu hareketlerle ilişkilendirildiğinde adalet ve adaletsizlik, övme ve yerme, ödül ve ceza gibi ahlaki kavramların anlamının kalmayacağı gibi, hiç kimseyi de olanaksız yapmakla yüküm-

³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1997), 210.

⁴ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 16.

lü kılmaya ya da mutlak olarak yapılması gerekeni yapmamaya zorlayamayız... Ayrıca aşılması olanaksız bir zorunluluk anlayışı, gerek herhangi bir cezaya imkân bırakmaması, gerekse insanda, her önüne kattığını sürükleyip götüren böyle bir sele karşı koymanın kâr etmeyeceği düşüncesini uyardırması bakımından her türlü dinsizliğe yol açabilir.”⁵

Okuyucuların ahlaki ve dini duygularını güçlendirmeyi amaçladığını belirten yazar, kötülük konusunun zorunlulukla değil de uygunlukla açıklanabileceğini şöyle izah etmektedir: “Nasıl kötülüğe iyiliğin *conditio sine quanon*’u⁶ olduğu için izin verildiğini söylerken, bunun zorunluluk ilkesine değil fakat uygunluk ilkesine uyularak yapıldığını kastettiğimi; nasıl kabul ettiğim önbelirlenimin daima yöneltici olup hiçbir zaman zorunlayıcı olmadığını; nasıl Tanrı’nın önceden sahip oldukları bilgileri iyi kullanmış olanlara yeni gerekli bilgiler/nurlar vermemezlik edemeyeceğini açıklamaya çalışırken”⁷ dediğinde ahlaki tutumu benimsediği anlaşılmaktadır.

İmanla aklın uygunluğu üzerine konuşma başlıklı bölümde 87 mesele ele alınarak numaralandırılmıştır. Bu kısımda söze ilk önce, imanla aklın uygunluğu ve felsefenin teolojiye kullanımı sorunuyla başlamaktadır. Zira iki hakikatin birbiriyle çelişmeyeceğini, imanın konusunu Tanrı’nın olağanüstü bir şekilde gönderdiği hakikatlerin oluşturduğunu ve aklın bir hakikatler zincirlemesi, özellikle imanla karşılaştırılınca insan zihninin doğal bir şekilde ulaştığı ve imanın nurundan yardım görmeksizin elde ettiği bir takım hakikatler zincirlemesi olduğunu kabul etmektedir.⁸ Bir şeyi doğrulama ya da yanlışlamada delillere vurgusu yerindedir ancak aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere *gizemler* dediği hususun delâleti açık değildir: “Bize düşen ödev, dinin hakikatlerini gösteren deliller sayesinde gizemlere iman ettikten sonra bu gizemleri itirazlara karşı savunmaktan ibarettir. Bunu yapmadığımız takdirde, onlara inanmamıza bir sebep kalmaz, çünkü sağlam ve kanıtlanabilir olarak çürütülebilen her şey kesin olarak yanlıştır. Hem sonra dini hakikatleri ispat için ileri sürülen deliller ancak bir ahlaki kesinlik verebiliyorsa, bu deliller, insanı doğruluklarına tamamen ikna edebilecek

⁵ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 27.

⁶ Olmazsa olmaz, lâzım-ı gayr-ı mufârik şart anlamında.

⁷ Bk. Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 49.

⁸ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 52.

güçtedir ve mutlak kesinlik verebilen itirazlar karşısında eşit, hatta daha aşağı bir duruma düşerler.”⁹

İmanla aklın uygunluğunu temellendirmeye çalışan düşünür, şu sözleriyle Tanrı'nın kudretini merkeze alarak teistik sübjektivizmi benimser gibi görünmektedir: “Aynı şekilde Augsburg Konfesyonu'na bağlı teologlara göre de bir cisim birbirinden uzakta bulunan birçok cisimler üzerine doğrudan doğruya etkisi Tanrı'nın elinde olduğu gibi, Tanrı isterse, bir cismi aynı zamanda birçok cisimlerde hazır bulundurabilir; hem de bunu o şekilde yapabilir ki, mekânsal uzaklık ve zamansal boyutların hiçbir rolleri olmaksızın, o cisim diğerleri tarafından kabul edilir. Böyle bir şeyin doğa güçlerini aştığı açıktır fakat bu teologlara göre kimse bunun doğayı yaratanın kudretini aştığını gösteremez. Çünkü nasıl Tanrı demiri su üzerinde yüzdürmüş ve ateşin insan bedeni üzerindeki etkisini durdurmuşsa, aynı şekilde koyduğu yasaları kaldırmak ya da bu yasalar arasından canının istediğini feshetmek onun için iş bile değildir.”¹⁰ Kudret merkezli Tanrı tasavvuruna sahip bir ekolü benzer şekilde İslam kelâm geleneğinde de görmek mümkündür. Nitekim iyiliğin ve kötülüğün sebebini vahye dayandıran ve tam bir ilahi sübjektivizmle hareket eden Eş'ari kelâmcıların bu türden yaklaşımları, ilahi iradenin keyfililiğini ve gelişigüzelliğini doğurmaktadır. Örneğin hırsızlık yapmak, yalan söylemek, cinayet işlemek gibi fiiller ilahi irade istediği için ahlaken kötüdür. Aksi durumda bu tür fiiller iyi olurdu.¹¹ Gerçekten de Eş'arilik her şeyden önce bir iman felsefesidir. Bu ekol için esas olan rasyonalizmi inkâr etmek değil aklın yerine ilahi iradeyi koymaktır.¹²

Diğer taraftan yazarın Tanrıya ve O'nun adaletine olan güveni de yerindedir. Bunu şöyle açıklamaya çalışır: “Bizim adalet anlayışımızın Tanrı'nın gözünde hiçbir değeri olmadığı, Tanrı'nın var olan her şeyin mutlak hâkimi olduğu ve isterse adaletine halel getirmeksizin suçsuzları mahkûm edebileceği ya da adaletin onun keyfine göre değişen bir şey olduğu gibi sözler söylemek doğru olmaz. Zira bu gibi aşırı ve tehlikeli düşünelere kendini kaptırıp Tanrı'nın sıfatlarını düşünelere arada bir rastlanıyor. Gerçekten de Tanrı bizim anladığımız anlamda adil olmasaydı, onun iyilik ve adaletini

⁹ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 56.

¹⁰ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 74.

¹¹ Mahmut Ay, “Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları”, *EskiYeni*, 31 (2015), 37.

¹² Hilmi Ziya Ülken, (*İslam Düşüncesi*, İstanbul: 1946), 41.

öğrenmemizin hiçbir anlamı kalmazdı; bu takdirde evreni en kötü ruhun, şeytanların kralı İblis'in ya da Manicilerin inandığı kötü ilkesinin idare ettiğine inanmamız gerekirdi. Zira evrendeki bütün her şeyi sırf kendi keyfi kudretinin kaprisine göre idare eden, hiçbir kural ve düzen tanımayan bir gücün elinde olsaydı, gerçek Tanrı'yı Zerdüşt'ün uydurma Tanrı'sından ayırt etmek için hangi çareye başvurabilirdik?"¹³ Aslına bakılırsa Leibniz'in aklın imanla uygunluğunda ısrar etmekte olduğunu söyleyebiliriz fakat bu düşüncesini temellendirmede tam başarılı olabildiğini söylemek zor gözükmektedir. İçinde yaşadığı zamanı ve dini-sosyokültürel ortamı dikkate aldığımızda onun düşünsel engelleri/zindanları aşma çabası içinde olduğu söylenebilir. Ama yine de kendisinin zaman zaman fideist ve agnostik yaklaşımlardan uzak durmadığını şu ifadelerinden anlamak mümkündür: "Gerçekten akıl, Hıristiyanlığa karşıt olmak şöyle dursun, bu dine temel oluşturma dışında incelemeye yanaşabilecek durumda olanların Hıristiyanlığı kabul etmelerinde esaslı bir rol oynayacaktır. Fakat böyle bir incelemeyi az sayıda insan yapabileceğinden, çoğunluk için Tanrı tarafından gönderilmiş olup iyiliğe ve erdeme götüren saf bir iman yeterlidir."¹⁴ Leibniz, "Üçleme" ya da "vücut bulma" gibi gizemleri a priori olarak ispat etmeye ya da niçin inandığımızı göstermeye de ihtiyacımızın olmadığını söylemektedir. Ona göre Tanrı'nın kendisine sakladığı niçini bilmesek de olur. Nitekim, Joseph Scaliger'in bu konuda yazmış olduğu şu manzume onun düşüncelerine tercüman olmaktadır:

*"Merakla arama/sorma her şeyin nedenini
Ve Peygamberlerin kitaplarına hangi gücün verildiğini,
Gökten esinlenmiş, Hakiki/Gerçek Tanrı ile dolu:
Kutsal sessizliğin gizli sırlarını
Zorla almaya cesaret etme, ama alçakgönüllü bir şekilde onların yanından*

geç.

*Bilmemeyi arzula, en iyi ustanın
Öğretmek istemediği şeyi, bu öğrenilmiş cahilliktir."¹⁵*

Gizemler hakkında aklın konumuna dair teologların dile getirdiği akla karşıtlık-akıl üstülük kavramlaştırmalarına yer verirken, kendisi şu ifade-

¹³ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 89.

¹⁴ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 100.

¹⁵ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 104.

leriyle bu konuda kısmen agnostik bir tutum sergilemektedir: “Gizemlerin aklımıza uygunluğu hakkında bir bilgiye sahip miyiz? sorusuna verilecek cevabım şudur: Hiç değilse sırlarla aklımız arasında herhangi bir uygunsuzluk ya da karşıtlık olduğunu da bilmiyoruz. Diğer taraftan bu sözde zıtlığı kaldırmak her zaman elimizde olduğuna göre, eğer buna imanla akli barıştırmak ya da uyuşturmak ya da ikisinin uygunluğunu kabul etmek deniliyorsa, bu uyuşma ya da barışmayı bilebileceğimizi söylemek gerekir. Fakat uygunluktan kasıt, sırları akılla açıklamak yani onların nasilini anlatmaksa bu uygunluğu bilemeyiz.”¹⁶ Kendisi sonunda bir nevi aklın savunusunu şöyle yapmaktadır: “Akıl bir iddiayı yaktığı zaman, aksi iddiayı yapmış olur. Öyle değil de eğer bize aynı zamanda birbirine zıt iki iddiayı yıkıyormuş izlenimi veriyorsa, işte o zaman aklımızın bizi çok derin hakikate ulaştıracağını umabiliriz. Yeter ki aklımızın bize gösterdiği yolda bir tartışma zihniyetiyle değil, fakat bütün varlığımızı kavrayan bir hakikati arama ve meydana çıkarma arzusuyla sonuna kadar gidebilelim. Bu şekilde hareket edersek sonunda aradığımız hakikati bulacağımız kesindir.”¹⁷

Sonuç olarak Leibniz’in eserinde fazla sayıda teologa, filozofa, felsefi ekol ve eserlere atıfları dikkat çekmektedir. Bu, yazarın literatürü ve üzerinde yürütülen tartışmaları iyi takip ettiğini göstermektedir. Eserde yer verilen kimi tartışmaların bizim geleneğimizde de yürütüldüğü hatırlandığında diğer kültürlerde de benzer konuların ele alındığı ve tartışıldığı anlaşılmaktadır. Leibniz’in yaklaşımlarına bakıldığında kimi zaman fideist, kimi zaman agnostik ve kimi zaman da rasyonel tutum takındığı görülmektedir. Ancak içinde yaşadığı zaman dilimi ve dini-kültürel çevresi hatırlandığında akılla imanın uygunluğu hususunda ısrar etmesi kendisinin düşünsel ve zihinsel eğilimini/tercihini göstermesi bakımından önemli görülmelidir. Bazı yerlerde aklın savunusunu yapması, dönemin koşulları dikkate alındığında kendisinin özgürlükçü düşünceye yakın olduğunu ima etmektedir. Düşünürlerin fikirleri değerlendirilirken içinde yaşadıkları dönemin koşulları dikkate alınmaz ise anakronizme düşmek kaçınılmaz olacaktır. Eserin kültür hayatımıza önemli bir katkı sunduğu belirtilmelidir ve bu doğrultuda çevirmeni ve bu eseri yayına sunan Fol Kitaplığı Yayınevi’ni tebrik etmek gerekir.

¹⁶ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 111.

¹⁷ Leibniz, *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, 128.

Kaynakça

- Ay, Mahmut. “Kelâm’da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları”, *Eskiyeni*, 31 (2015), 25-50.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1997.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Teodise İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşma*, çev. Hüseyin Batuhan. Ankara: Fol Yayıncılık, 2019.
- Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2001.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Düşüncesi*, yy, İstanbul: 1946.